

Estetik tərbiyə hərtərəfli aparılmalıdır

Vidadi Xəlilov

*Təhsil Problemləri İnstitutunun şöbə müdiri,
pedaqoji elmlər doktoru, professor, Pedaqoji və Sosial
Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar müəllim*

Açar sözlər: estetika, interaktiv, diapozon, bədii-estetik, oktava, həmahənglik, əqli-intellektual, mənəvi-emosional zənginlik.

Ключевые слова: эстетика, интерактив, диапазон, художественно-эстетическое, октава, гармония, умственно-интеллектуальное, нравственно-эмоциональное богатство.

Key words: esthetic, interactive, diapason, art esthetic, an octave, harmony, intellectual, moral-emotional richness.

Tarixi inkişaf mərhələləri bir-birini əvəz edərək, şəsiyyətin, xüsusilə uşaq və yeniyetmə, məktəbli şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı problemi öz əhəmiyyətliyinə görə daha çox diqqəti cəlb edir. Bu problemin real həllinə təsir göstərən mənəvi tərbiyə sahələrinə xüsusi üstünlük verilir, qarşıya mühüm vəzifələr qoyulur. Əqli-intellektual zəminə əsaslanan yüksək əxlaqi saflıq, mənəvi-emosional zənginlik estetik tərbiyənin son nəticəsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, höyümdə olan nəslin estetik tərbiyəsinin əsas ağırılığı üzərinə düşən ümumtəhsil məktəhlərində bu sərtəfli işin uğurla həyata keçirilməsi üçün qarşıya çox mühüm, təxirəsalınmaz vəzifələr qoyulur. Təsədüfi deyil ki, ulu öndərimiz, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 15 iyun 1999-cu il əmri ilə təsdiq olunan "Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı"nda estetik tərbiyənin haşlə təsir vasitələri olan keyfiyyət

göstəricilərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Bu, mötəbər sənəddə deyildir:

- "Milli tariximiz, mədəniyyətimizin, adət və ənənələrimizin dərin-dən öyrədilməsi və gənələrdə vətənpərvərlik hissinin tərbiyə edilməsinin vacibliyi nəzərə alınmaqla, humanitar və sosial iqtisadi fənlərin strukturunu və məzmununu müəyyənləşdirmək, onların tədrisi və tədqiqinin yeni konsepsiyasını hazırlamaq, humanitar və sosial-iqtisadi fənlər üzrə dərslərlərin müsabiqə əsasında hazırlanmasını təşkil etmək:

- Təlim-tərbiyənin meyl, marəq, istedad və qabiliyyət əsasında qurulmasını təmin edən təmayüllərə uyğun olaraq ayrı-ayrı fənlər, habelə fənlərin integrativ kursları üzrə çoxvariantlı tədris proqramları hazırlamaq;

- İstedadlı şagird və tələbələrə aşkara çıxarılması və istedadlarının inkişaf etdirilməsi üçün fərdi tədris planı və proqram hazırlamaq".

İftixarla qeyd etməliyik ki, keçən

əsrin sonunda qarşıya qoyulan və mühüm dövlət əhəmiyyəti kəsb edən həmin vəzifələr uğurla həyata keçirilir. Milli mədəniyyətimizin, adətənənələrimizin estetik təsir xüsusiyyətləri müasir tələhlər səviyyəsində hazırlanan proqramlar və dərslərlər vasitəsilə məktəbli gənələrin estetik zövqlülük səviyyəsi yüksəlir.

İstedadlı şagirdlərin, tələbələrə aşkara çıxarılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin sayı ildən-ilə artır. Musiqinin müxtəlif janrları, o cümlədən muğam ifaçılığı üzrə keçirilən müsabiqələr, məktəbli rəsamların yaradıcılığı üzrə keçirilən baxışlar, sərgilər öz növbəsində estetik tərbiyəlilik səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə zəmin yaradır. Ən geniş yayılan fərdi və kütləvi tədbirlərdə estetik tərbiyəyə bu qədər xüsusi diqqət yetirilməsi təsədüfi deyildir. Çünki tərbiyənin digər sahələrindən fərqli olaraq estetik tərbiyənin vasitələri və imkanları daha geniş və əhatəlidir. Məhz buna görə də həməmə çox höyük diapozonə məlik olan estetik tərbiyə prosesi müxtəlif ixtisaslar və elm sahələri üzrə fəaliyyət göstərən tədqiqatçıları, alimləri eiddi düşündürür.

Estetik tərbiyənin əsas vasitə və ünsürlərindən olan təbiət və inəəsənətin qarşılıqlı münasibəti, ayrı-ayrı lövhələrin, həyat hadisələrinin sənət əsərlərində təsvir və tərənnümü, hədii-estetik qavrayış, ifaçılıq, intellektual səviyyə, hunların fəlsəfi, psixoloji, pedaqoji, fizioloji aspektlərinin tədqiqi ilə əsasən filosoflar, sənətşünaslar, pedaqoqlar, psixoloqlar və fizioloqlar məşğul olurlar. Buna görə də estetik tərbiyənin mühüm məsələlərinin, əsas komponentlərinin mahiyyə

yətindən danışarkən istər-istəməz həmin elm sahələrinin sintezinə istinad etmək lazım gəlir. Əlbəttə, burada konkret olaraq həmin elm sahələrinin estetik tərbiyənin inkişafındakı rolundan, funksiyasından geniş şəkildə bəhs etmək imkan xaricəddir. Bununla hələ, estetik tərbiyənin bir sıra əsas vasitələri, yolları və imkanları üzərində dayanmaq zərurəti yaranır.

Akademik M.C.Cəfərovun sözləri ilə desək, "Estetik tərbiyə mahiyyəti etibarilə ümumi tərbiyə işinin başqa formalarından tərid edilmiş bir sahə deyil, əksinə, ümumi tərbiyə işlə sıx surətdə əlaqəddir. İnsan tərbiyəsini tamamlayan bir sahədir".

Məlumdur ki, ümumtəhsil məktəhlərində estetik tərbiyənin əsas vasitələri tədris fənləri, davranış, sənət və geyim, təhiət gözəllikləri, mədəni-kütləvi tədbirlər, fərdi və kütləvi bədii yaradıcılıq dərnəkləridir. Onların hər birinin şagirdlərin ekestetik tərbiyəsində, estetik görüslərinin formalaşmasında mühüm rolu vardır. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, şagirdlərin estetik tərbiyəsi işində həmin vasitələrdən, ayrı-ayrı məşğələ növlərindən və tədbirlərdən kompleks şəkildə istifadə olunsun.

Bildiyimiz kimi, ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyə əsas iki yolla, haşlə kanallarla həyata keçirilir. Bunlardan birineisi təlim prosesi, digəri isə sinifdənərie və məktəbdənərie tədbirlər, məşğələlərdir.

Ətiraf etməliyik ki, şagirdlərin estetik tərbiyəsini inkişaf etdirməyin haşlə yolu ayrı-ayrı fənlərin tədrisi, təlim prosesidir. Sinifdənərie və məktəbdənərie tədbirlərdən, məşğələlərdən fərqli olaraq bütün şa

girdlər təlim prosesindən keçir, estetik tərbiyə üzrə lazımı bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminə yiyələnirlər. Çox zaman belə bir sual da meydana çıxır:

- Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan hansı fənlərin öyrənilməsi prosesində şagirdlərin estetik tərbiyəsini inkişaf etdirməyə daha çox fikir verilməlidir? Əlbəttə, bu məsələni cavablandırarkən ilk növbədə ana dili, ədəbiyyat, tarix, musiqi, təsviri incəsənət fənləri yada düşür. Bu heç də o demək deyil ki, digər fənlərin, o cümlədən təbiyyat-riyaziyyat fənlərinin tədrisi prosesində şagirdlərin ES-tetik tərbiyəsini imkanları məhduddur və ya nəzərdən qaçınırlar. Əksinə, həmin fənlər üzrə məşğələlər vasitəsilə estetik tərbiyənin çox mühüm komponenti olan estetik zövqü inkişaf etdirmək üçün əlverişli imkanlar yaranır.

Bədi-estetik silsilə fənlərinin (ana dili, ədəbiyyat, musiqi, təsviri incəsənət və s.) tədrisi prosesində şagirdlərə estetik tərbiyənin aşılınması imkanlarından indiyə qədər bir sıra məktəblərdə o cümlədən qəzet və jurnal məqalələrində ətraflı bəhs olunub. Bunu nəzərə alaraq, bu yazıda təbiyyat-riyaziyyat fənlərinin tədrisi prosesində estetik tərbiyənin aşılınmasına xüsusi diqqət yetirməyi lazım bilirik.

Məlumdur ki, estetik tərbiyənin mühüm vasitələrindən biri də təbiətdir. Təsədüfi deyildir ki, estetika gözəlliyin, ildiyinin başlıca cəhətlərini və vasitələrini təbiətdə tapır, ona istinad edir. Təbiət ən böyük, qüdrətli estetik varlıqdır. İnsan təbiətin övlədir. Bir qədər də əsas mahiyyətə diqqət yetirsək deyə bilərik ki, insan və cəmiyyət ana təbiətin bir hissəsidir.

Təbiətin əsrarəngiz lövhələrini, min-bir çalarlı dünyasını duymağa, onun flora və faunasının dilini öyrətməyə xidmət edən biologiya dərslərində şagirdlər bitki və heyvanat aləminin sir-lərini, ahəngdar inkişaf xüsusiyyətlərini, qanunauyğunluqlarını başa düşür, dərk edirlər. Belə olduqda onlarda təbiətə qayğılı-estetik münasibət hissi formalaşır. Bir sıra faktlar, hadisələr əsasında belə qənaətə gəlirlər ki, təbiətin gözəlliyini, ən başlıcası isə yaşıllığı qorumaq, çayları, gölləri, dənizləri təmiz saxlamaq, ayrı-ayrı quşların, heyvanların həyatını müdafiə etmək lazımdır. Çünki təbiətdəki ahəngdarlığı qorumaq, ilk növbədə mahiyyət etibarilə insanlığın gələcəyini, həyat, yaşayış tərzini qorumaq deməkdir.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan coğrafiya fənninin də şagirdlərin estetik tərbiyəsində mühüm rolu vardır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, coğrafiya fənninin tədrisi prosesində şagirdlərin estetik hissələrini inkişaf etdirmək üçün əlverişli imkanlar yaranmışdır. Qitələrin, ayrı-ayrı ölkələrin iqlimi, təbii şəraiti, müxtəlif obyektlərin, bitki örtüyünün gözəlliyi şagirdlərin qəlbində xoş, intəhasız duyğular oyadır. Coğrafi obyektlərin təsvir və tərənnümünə həsr olunan ədəbiyyat-incəsənət əsərləri bu hissələri daha da qüvvətləndirir. Doğma Vətənimizin gözəl təbiəti, onun barlı-bərkətli çölləri, gölləri şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsində qüvvətli təsir göstərir.

Riyaziyyat dərslərinin şagirdlərin estetik tərbiyəsində özünəməxsus səciyyədə təsiri vardır. Axı, "gözəllik ayrı-ayrı hissələrin bir-birinə və təma münasibətindəki uyğunluğa və niza-

ma görə müəyyən olunur" (A.Q. Baumqarten). Bu baxımdan mütənasibliyin, simmetriyanın əsaslarını, rəqəmlərin, əməllərin romantikasını öyrədən riyaziyyat eyni zamanda şagirdlərdə estetik qiymətləndirmə, estetik mühakimə bacarığı aşılayır. Belə bir cəhəti də yaddan çıxarmaq olmaz ki, təbiətdə və incəsənətdə estetikanın əsas dayağ xətirlərindən olan simmetriyanın ünsürləri həmişə diqqətlə öyrənilmişdir. Müəllimlər bu cəhəti nəzərə alaraq riyaziyyat dərslərində çox dəqiq simmetrik cizgiləri olan təbii varlıqları – güllərin, çiçəklərin, müxtəlif ağacların yarpaqlarını, aramla yağan ulduza bənzər qar dənələrini nümunə göstərməklə şagirdlərə çatdırırlar.

Qədim memarlıq abidələrində, təsviri sənət əsərlərində, konstruktör-luq işlərində simmetriyanın, mütənasibliyin əsas rol oynaması riyaziyyatın estetikasına parlaq nümunədir. Bu prosesdə belə bir cəhətə də diqqət yetirilməlidir ki, hər hansı cismin kiçik hissəsi böyük hissəyə hansı nisbətədirsə, böyük hissə də bütövə nisbətə müəyyən ahəngdarlıq təşkil edir. Riyazi qanunlara əsaslanan bu müddəə təsviri sənətin ayrı-ayrı janrlarının inkişafı, xüsusilə kompozisiya qurmaq üçün əsas verir və o cümlədən dekorativ - təbii sənətin imkanlarını qat-qat artırır.

Riyaziyyat musiqi əsərlərinin, xüsusilə not sisteminin, ayrı-ayrı musiqi alətlərinin müxtəlif oktavalarla səs diapazonunun düzgün müəyyənləşdirilməsi üçün də əsas vermişdir. Təsədüfi deyildir ki, görkəmli ingilis riyaziyyatçı Silvestr musiqini insan hissələrinin riyaziyyatı, riyaziyyatı isə

insan təfəkkürünün musiqisi adlandıraraq riyaziyyatın musiqi incəsənətin-dəki mövqeyini inandırıcı şəkildə göstərmişdir. Əgər müxtəlif elektron hesablayıcı maşınlar üçün tərtib edilmiş alqoritm və xüsusi proqram əsa-sında bəstələnin musiqi əsərlərini ya-da salsaq insan idrakını daha yüksək-lərə qaldıran riyaziyyatın estetikası bir daha gözəlrimiz qarşısında canlanır. Bu da maraqlıdır ki, vaxtilə professor-lar R.X.Zarinov, İ.B.Qutçinın rəhbər-liyi ilə elektron "beyinlərin" bəstə-lədiyi melodiyalar bu sahədə çalışan bəstəkarların məsuliyyəyə təqdim et-diyi əsərlər arasında fərqlənmiş və yüksək bal toplamışdır. Müasir kom-püterlərin hazırlanmasında, internet şəbəkələrinin yaradılmasında da riy-aziyyat fənninin mövqeyi böyükdür. Əlbəttə, yeri gəldikcə riyaziyyatın es-tetikasının bu kimi cəhətlərinin müva-fiq mövzularla əlaqəli şəkildə şagird-lərə çatdırılması estetik tərbiyə baxı-mından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şagirdlərin estetik bacarıqlarının inkişafında əmək hazırlığı və texnolo-giya fənni üzrə aparılan məşğələlərin də mühüm rolu vardır. Əməyə şüurlu münasibət, ölçmə, quraşdırma bacarı-ğı, əmək alətlərindən, maşın və dəz-gahlardan bacarıqla istifadə etmək, bütövlükdə əmək prosesinin ritmini, tempini, ahəngini duymaq və s. Uşaqların estetik hissələrini inkişaf etdirir. İş yerini səliqə-sahmana salmaq, nor-mal iş şəraiti yaratmaq, əmək prose-sini formalaşdırmaq, tərtibət, quraşdır-ma məşğələlərində yaxından iştirak etmək şagirdlərin bədi-texniki yara-dıcılığının inkişafına qüvvətli tökan verir. Onlarda estetik zövq tərbiyə edir.

Fiziki tərbiyə dərəcələrində istinad olunan təmrinlər, musiqinin müşayiətilə keçirilən müxtəlif xarakterli məşğələlər, yarışlar, rəngarəng idman avadanlığı və vasitələri şagirdlərin sağlamlığını, gümrəhlığını təmin etməklə yanaşı, onlarda estetik-emoşional hisslər oyadır. Dəqiq əməliyyatlar, bərkətlərin bəməhəngliyi də şagirdlərin estetik zövqünün inkişafına müsbət təsir göstərir.

Nəbəyet qeyd edək ki, ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan bər bir fənnin şagirdlərin estetik tərbiyəsi sistemində müəyyən yeri və rolu vardır. Bunları geniş, çoxcəhətli təlim-tərbiyə prosesində nəzərə almaq və estetik tərbiyə işinə dəba yaradıcılıqla-ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatının tələbləri baxımından yanaşmaq çox mübüm dövlət əbəmiyyəti olan vəzifə kimi qarşıda durur. Bu işin uğurla bəyata keçirilməsi isə bər bir müəllimin ixtisas mədəniyyətindən və şəxsi nümunəsindən, peşə usta-lığından çox asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslabat Proqramı. Bakı, 1999.
2. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: ənə və müasirlik. Bakı: Adiləli, 2006.
3. Ümumtəhsil məktəblərində tərbiyə işinin planlaşdırılması. Bakı: Nurlan, 2007.
4. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. 2006, № 1.

5. M.Cəfər. Estetik tərbiyə, ailə və məktəb. Bakı: Maarif, 1967.

B.Xəlilov

Эстетическое воспитание должно
вестись всесторонне

Резюме

В статье подробно раскрывается суть эстетического воспитания, повествуется о благотворном влиянии проводимой воспитательной работы с подрастающим поколением.

Обращается внимание читателей на эстетические качества отдельных дисциплин, изучаемых в полной общеобразовательной школе.

Сосредотачивается внимание на эстетических возможностях естественных наук, особенно математики.

V.Khalilov

Esthetic education should be
conducted by all sides

Summary

The article deals with the essence and importance of esthetic upbringing of young generation. The esthetic affects of different subjects, especially the effects of science and mathematics at schools are taken into consideration.

Müəllimlərə metodik kömək zəruridir

Zahid Xəlil

ADPU ədəbiyyat və onun tədrisi metodikası
kafedrasının müdiri, filologiya elmləri
doktoru, professor

Açar sözlər: interaktiv, intellekt, debat, klasterin, prezentasiya, situativ praktikum.

Ключевые слова: интерактив, интеллект, дебат, кластерин, презентация, ситуативный практикум.

Key words: interactive, intellect, debate, cluster, presentation, situational practicum.

Son illərdə Milli Kurikulumun təbiqi ilə əlaqədar bər sıra metodik vəsaitlər işıq üzü görmüşdür. Onlardan üçü diqqətimizi cəlb etmişdir. 2010-cu ildə ADPU – nun üç metodistinin - pedaqogika üzrə fəlsəfə doktorları S.Hüseynoğluun "Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar", F.Yusifovun "Ədəbiyyatın tədrisi metodikası" və Ş.Nəbiyevanın "Ana dili dərslərində şagirdləri fəallaşdırın tapşırıqlar" adlı yeni kitabları nəşr olunmuşdur. Həmin kitabların ikisi ədəbiyyatın, biri isə ana dilinin müasir təlim texnologiyaları ilə tədrisinə həsr edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni yaranan metodika kitablarının meydana gəlməsində Ə.Ə.Əlizadə və H.Ə.Əlizadənin "Pedaqoji psixologiya" (I, II cild, Bakı, 2010) və Z.Veysovanın "Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait" (Bakı, 2007) kitablarının elmi nəzəri konsepsiyalarının təsiri dənəlməzdir. Müasir təlim texnologi-

yaları haqqında yeni tədqiqatların aparılması bər daha göstərir ki, pedaqoji cəmiyyətimiz Avropa təhsilinin mahiyyətini getdikcə daha dərindən dərk edir, onun təbqiəyə yaradıcılıqla yanaşır. İndi həmiyə aydındır ki, məktəb elmi məlumatları əzbərlədən yer deyil, qazanılan biliklərin həyata tətbiqi edilməsini bacaran insanlar yetişdirən məktəbdir, yeni bacarıqların yaradılması, demək olar ki, müasir təhsilin əsasıdır.

S.Hüseynoğluun monoqrafiyasında əsas məqsəd belə şərh olunmuşdur: "Fəal/interaktiv təlimdə şagirdlərin idrak fəallığının təmin edilməsi hər şeydən üstün tutulur. Bu məsələdə isə iki cəhətə önəm verilir. Birincisi idrak fəallığının yaradılması, ikincisi onun davamlılığına nail olunmasıdır. Deməli, şagirdə idrak fəallığının yaradılması hələ işin bər tərəfidir. Yaradılmış fəallıq şagirdin təlimi fəalliyətinin (və dərsin) bütün məqamlarında, mərhələlərində saxlanması, davamlı olması da vacibdir". Müəllif haqlıdır. Müə-